

MOĆI SV. IVANA – TROGIRSKI PALADIJ ZALOŽEN U ZADRU (FILIGRAN U RIZNICAMA DALMATINSKIH KATEDRALA)

Joško Belamarić

UDK739.1 (497.5 TROGIR) "13"

Izvorni znanstveni rad

Joško Belamarić

Ministarstvo kulture

Konzervatorski odjel u Splitu

Koncem 14. stoljeća Trogirani bijahu prisiljeni založiti moćnik ruke svog zaštitnika u Zadar. Već 1399. odlučuju se ne samo otkupiti svoj moćnik i restaurirati ga, nego po izvornoj ruci naručiti novu u zadarskog zlatara Emerika Krenjića, koju on zbog smrti u lipnju 1400. nije dovršio. Izvorna ruka sv. Ivana Trogirskoga, koju je trebao kopirati, bila je remek-djelo mletačkog zlatarstva iz 1270-ih godina. Daju se i novi prijedlozi za datiranje filigrana na moćnicima ruku i glave sv. Vlaha u Dubrovniku, te dviju ruka sv. Dujma u Splitu. Posebno se raspravlja o sred-njovjekovnoj praksi zalaganja relikvijara.

Za dvije pozlaćene ruke sv. Ivana Trogirskoga prevladalo je mišljenje da su darovi kraljice Elizabete Kotromanić, žene Ludovika Velikog Anžuvincea rznici katedrale sv. Lovre u Trogiru, dakle iz 70-ih godina 14. stoljeća. Ipak, prije restauratorskog zahvata koji se upravo dovršava u Beču (u sklopu pripremanja velike izložbe "Trogir: 1200-1600" što će se prirediti u Veneciji i potom u Zagrebu) uočio sam stanovite razlike u oblikovanju filigrana, niella i fiksiranja dragih kamenova kojima su moćnici bili optočeni, odnosno da se lijeva ruka odnosi prema desnoj kao kopija prema originalu. Podrobnije analize njihove forme u radionici (kod prof. Christe Angermann na Universität für angewandte Kunst) i sekvenca događaja koji se mogu gotovo dan za danom pratiti iz poznate i još neobjelodanjene arhivske građe nude sugestivan odgovor.

U turbulentnim zbivanjima zadnjeg desetljeća 14. stoljeća Trogirani bijahu prisiljeni založiti moćnik ruke svog zaštitnika u Zadar, kao što su 1391. godine Splićani za 3000 zlatnih dukata morali založiti više svojih relikvijara u Dubrovniku, gdje ih se u inventarima rznice katedrale može pratiti sve do Velike trešnje 1666. godine. Kralj Sigismund, u kroničnom nedostatka sredstava za svoje ratne operacije, osobito nakon katastrofe kod Nikopolja, zahtijeva 1398. od Trogira

¹ I. LUCIĆ, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, II, Split 1979: 809. Za Sigismundove novčane prilike i odnos prema dalmatinskim gradovima vidi: N. KLAJČ – I. PETRICIOLI, *Zadar*

da mu isplati 3500 zlatnih dukata na blagdan svetog Luke.¹ Te iste godine kralj je založio kraljevski grad Ozalj s čitavim kotarom krčkom i modruškom knezu Nikoli Frankopan, sinu slavnoga bana Anža. U svibnju 1388. morao je založiti i markgrofiju Brandenburg svomu stričeviću Jodoku na pet godina za 565.263 forinta, a uza sve to mu nije ostalo ništa, nego je u isto vrijeme morao uzajmiti još 26.000 forinta.²

No, još je jedno dugovanje teško opterećivalo gradski proračun. Od 1393. općina odugovlači s oštetom od čak 1100 zlatnih dukata za neke tkanine i sukno koje je Splićanin ser Dujam Teodozijev držao u kući pok. Nikole Jakovljeva Vitturija iz Trogira, a koje su mu oduzeli neki iz grada prije izbjegli ljudi i sluge koji su se vratili u Trogir s plemićima “koji sada upravljaju gradom”.³

Već 1399. Trogirani se odlučuju ne samo otkupiti svoj moćnik nego, sada je očito, po izvornoj ruci načiniti novu: ta, i Split i Dubrovnik i Zadar i drugi, posjeduju obje ruke svojih zaštitnika. Zadarski zlatar Emerik obvezao se, dakle, 1399. godine Luki Vitturiju, zastupniku trogirске stolne crkve, skovati desnicu bl. Ivana Trogirskog, i to od vlastitog zlata i srebra: “facere unum brachium dextrum beati Johannis confesoris de Tragurio de bono et fino argento deaurato, de argento et ipsius Emericis”.⁴ Iz spomena moćnika u pluralu – *pro certis relliquariis per ipsam Emricus fabricandis* – može se vjerojatno zaključiti da je ugovor pretpostavljao restauraciju prvog relikvijara i izradu novoga, po izvornome, te po svoj prilici i s

*u srednjem vijeku, Zadar 1976: 357. Splićani su 1402. bili prisiljeni predati vojvodi Hrvoju više predmeta i relikvijara, uključujući jedno poprsje sv. Dujma, glave svetih Kuzme i Damjana i Ivana Ev., jedan pastoral i niz drugih manjih stvari – vaza, svijećnjaka, križeva, kaleža iz riznice katedrale, te kalež s patenama iz crkve sv. Benedikta. Doduše, uskoro ih je Hrvoje vratio (2. I. 1403) novoizabranom nadbiskupu Marinu A Cutheisu, nakon što je preko kralja Ladislava, odnosno njegova zaštitnika Napuljca pape Bonifacija IX, prisilio Andriju Gualda – povjerljivog Sigismundova čovjeka – na abdikaciju u prosincu prethodne godine. (D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, III: 317-8.) Andrea Gualdo bijaše ratoborna karaktera (posvađao je grad iznutra, izazvao nov sukob s Trogiranima), ali je posložio sve katastrofe i inventare katedrale. Gualdo se i dalje kreće u Sigismundovoj orbiti, pa je tako u njegovu poslanstvu papi Grguru XII. 1407. u Sieni, odakle je 9. XI. Sigismund izradio da se izda proglas na kršćanski svijet kojim se pozivaše na križarsku vojnu. (V. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, knjiga 2, Zagreb 1972: 387.) Hrvojevo posezanje u moćnik splitske katedrale nije iznimka. Trećentistički srebrni anđeli uz škrinju sv. Šimuna u Zadru, koji su bili skriveni na glas da kraljica Elizabeta svoj zavjetni dar kani odnijeti u Ugarsku, poslije će uzurpirati kralj Tvrtko, prigodom konfiskacije imovine zadarskog nadbiskupa Matafara. (L. FONDRÁ, *Istoria della insigne reliquia di San Simeone profeta che si venera in Zara*, Zadar 1855: 233, 235.)*

² V. KLAIĆ, (1): 286, 335. Nikola Frankopan postaje 1426. banom Hrvatske i Dalmacije: Žigmund mu za 26-000 zlatnih forinti u zalog daje Knin, Vrliku, Skradin i čitava Poljica. (G. NOVAK, “Split u Marulićevo doba.” *Zbornik Marka Marulića 1450-1950*, JAZU Zagreb 1950: 39.)

³ I. LUCIĆ, (1): 779, 781, 794, 804; P. ANDREIS, *Povijest grada Trogira*, I, Split 1978: 131; V. KLAIĆ, (1): 316.

⁴ C. FISKOVIĆ, *Zadarski sredovječni majstori*, 1965: 125, smatra da oba trogirska relikvijara “naliče na zadarsku ruku sv. Izidora, koju je crkvi sv. Stošije poklonila Kaća žena Dimitrova, pa su mogle i biti skovane po tom uzoru. Ceccheli (v. n.) se koleba da zadarsku ruku pripiše domaćem zlataru, ali njena sličnost sa dvije trogirске i dvije splitske ruke idu u prilog našoj zlatarskoj proizvodnji, a filigran, kojima su te umjetnine okićene, nije bio poznat samo u Mlecima, već i kod nas sve od 9. do 12. stoljeća.”

Ruke sv. Ivana prije restauracije

oblikovanjem novog postolja, što Emerik nije dospio napraviti. Godina 1400. godina je Jubileja. U proljeće se prema Rimu pokreće beskonačna kolona flagelanata ("Bianchi"). Čak 25.000 bičevalaca hoda iz Modene prema Bologni, u samom Rimu ih je 30.000. Pojavljuju se lažni proroci posvuda, izmišljena čudesa sluđuju mnoštvo, a iza ostaje kuga koja se posvuda proširila.⁵ Početkom lipnja 1400. umro je Emerik zajedno sa svojom ženom (kćerkom zadarskog mornara Kreše Longa), zacijelo od kuge koja je tada poharala grad.⁶

Godine 1401., 20. IV., u trogirskom vijeću je izglasano da se uzme zajam od 200 dukata, uz kamate od 10 posto, koliko je nedostajalo da bi se Teodozijevim nasljednicima platila šteta, te da jedan prokurator "pronade sve načine i pokuša sve putove za ponovno zadobijanje ruke sv. Ivana, koja se nalazila u Zadru".⁷

Kolega Emil Hilje ljubazno mi je predočio sljedeći dokument:

Millesimo, indictione et die predictis / MCCCLXXXVIII, ind. VI, die XII mensis augusti / Actum Jadre in platea comunis presentibus ser Marco de Girardo et ser Mateo de Fumatis nobilibus civibus Jadre testibus vocatis et rogatis et aliis.

Emricus aurifex quondam chergnuchi habitator Jadre fuit confessus et contentus se habuisse et recepissee per viam cambii a nobili viro ser Johanne quondam Blaxii de Mençis de Ragusio dante et solvente vice et nomine nobilis viri ser Damiani de Nassis et de propriis denariis dicti Damiani ducatos quinquaginta auri in auro boni et iusti ponderis renuncians etc. et hoc vice et nomine ser Lucsse Vitorj de Tragurio quos idem Lucssa dare promisit et asserit eidem Emrico pro certis relliquariis per ipsum Emricus fabricandis, promicteus etc., sub pena quart etc., et refectione etc. et obligatione etc. et pena soluta vel non etc. /Autogr./: Ego Simon de Nassis. (PAZd, ZB, Petrus de Serćana, B IV, F 80, fol. 26'-27.)

Iz drugog dokumenta, pisanog u Trogiru 4. VIII. 1399, vidi se da je Emerik tamo boravio početkom kolovoza u Trogiru i potpisao predugovor – koji je Fisković uočio i dijelom donio – temeljem kojega je tjedan poslije u Zadru primio novce. (PAZd, ZB, Petrus de Serćana, uz datum.)

⁵ Papa je konačno prisiljen da družbe Bianchija zabrani. (F. GREGOROVIVS, *Storia della città di Roma nel medioevo*, vol. III, Torino 1973: 1742.)

⁶ *M'CCCCI, ind. VIII, die XII mensis iulii. Actum Jadre in domo habitationis ser Simonis de Nassis presentibus Vlatco sartore quondam Carini et Butco sartore quondam Ratchi habitatoribus Jadre testibus vocatis et rogatis et allis et ser Simone de Zadulinis examinatore. Domina Marića uxor Cressiolo Longich ut commissaria ... Margarite filie sue et uxoris quondam Emrici aurificis ... fecit ... virum nobilem ser Simonem de Nassis civem Jadre ... suum ... procuratorem ... specialiter ad faciendum scribere inventarium bonorum dicte quondam Margarite et ipsum inventarium presentandum et exhibendum in presentia dominorum rectorum procuratori comunis Jadre secundum consuetum et statuta civitatis Jadre ... (Autogr.): Ego Simon de Zadulinis examinatore (PAZd, ZB, Petrus de Serćana, uz datum). Marciana It. VI, 528 (=12322) f. 347.*

⁷ I zaista, zadnjega u istom mjesecu, prema još jednom neobjelodanjenom ispisu G. Prage (Marciana It. VI, 528 (=12322) f. 339), operarij katedrale traži staru i nedovršenu ruku natrag:

/M IIIIC primo, ind. nona/, die ultimo mensis aprilis...

Nobilis vir ser Marculus Petri civis Traguriensis procurator ... viri nobili ser Buie (o Bure?) Gregorii civis Traguriensis tanquam operarii Traguriensis ecclesie et ipsius fabrice ... fuit confessus ... se habuisse ... a ser Andrea de Ceprianis nobili cive Jadre et a Filipo q. Ciuitici de Bosco etiam cive Jadre deffensoribus bonorum olim Emrici quondam Crenchi aurificis habitatoris civitatis Jadre ... unum brachium argenteum cum una manu non completum pro ... solutione omnium metentorum in quodam publico instrumento⁺ ... in quo instrumento metentur quomodo ipse Emricus aurifex se obligavit nobili viro Luce Victuri civi Traguriensi tanquam operario fabrice dicte Traguriensis ecclesie facere unum brachium dextrum

Ruke sv. Ivana u toku restauracije

Zlatar Emerik potvrđen je u zadarskim ispravama 1392. godine. Godine 1399. prodao je nekoj Stanki Dujmovojoj iz Obrovca srebrnu dugmad, prstenje, naušnice i srebrne zdjele, koje je vjerojatno sam skovao.⁸ Poput ostalih suvremenika bio je prepušten grozničavom poduzetništvu. “Očevi odgajaju sinove u trgovačkom poslu čim im nokti porastu”, veli jedna opaska za tadašnje Dubrovčane, a može se primijeniti na čitavu onodobnu Dalmaciju.⁹

Posve udomaćen u kozmopolitskoj sredini ondašnjeg Zadra,¹⁰ u kojemu borave ili kroz koji iz godine u godinu prolaze kraljevi i carski pretendenti sa svitama, i s toliko poslova u hod, Emerik uzima na naukovanje nekog Cvitka Jurja Radoslavova iz Zemunika.¹¹ Iste 1399. godine, kada je pristao izraditi ruku sv.

beati Johannis confessoris de Tragurio de bono et fino argento deaurato de argento et auro ipsius Emrici ponderis a novem marcis usque ad octo marcas, pro parte solutionis cuius operis idem Emricus fuit confessus se habuisse ... ducatos quinquaginta auri etc ... ad plenum (Margine): Ser Damianus de Cipriano examinador.

I. LUCIĆ (1: 821) nagada o razlozima zbog kojih su moći otišle iz Trogira: “Vrlo je vjerojatno da je komuna bila spala na toliko niske grane da se, zato da bi pronašla 83 1/2 reala, jer toliko vrijedi po težini jedna od onih ruku, odlučila da ih dade u zalag. Može biti da je ruka ili bila ukradena ili data nekom zlataru u Zadru da bi se popravila ili napravila, u toliko više što se u knjigama operarije ne nalazi kad je bila kupljena ni od koga.” Jedan drugi Ivan Lučić, operarij trogirске katedrale, 20. travnja 1401. godine dobio je zadatak da ode po ruku sv. Ivana u Zadar: *Brachium s. Joannis, quod est in Jadra, recupretur (?) omni modo.* (F. RAČKI, “Notae Joannis Lucii”, *Starine* 13, 1881: 254)

⁸ C. FISKOVIĆ, (4): n. 769 – s kolokacijom triju dokumenata koji se odnose na Emerika: 24. II. 1399. ... *Emerrico quondam Crengnichi aurifici habitator Jadre...* (PAZd, ZB, Akti not. Vannes pok. Bernarda iz Ferma, sv. I, svešćić 2, te: Akti not. Articuciusa de Rivignano, sv. III, svešćić 8; i Akti not. Vannes pok. Bernarda iz Ferma, sv. II, svešćić 2.)

⁹ N. Klaić (1: 438) ilustrira “trgovačku groznicu” koja zahvaća stanovništvo zgodnom ilustracijom: zadarski zlatar Bartol, sin pok. Bogdana (poslije će biti u društvu s poznatim zlatarom Franjom Milancem), kupuje 2. VIII 1393. od patricija Ivana de Gallo četiri srebrna križa, ali već idućeg dana naručuje, zajedno s drugim zlatarom, “našim” Emerikom pok. Krnica (Chernichi), od Bogavca Nenadića i Radivoja Stipkovića, vlaha kneza Ivana Nelipića, da dođu u Zadar kako bi zajedno mogli početi nabavljati stoku za prodaju u gradu. (HAZd, Sarćana, B. II, Fasc. 45, 3. VIII. 1393.) Nekoliko godina poslije Bartol obećava plemiću Jurju de Rosa da će mu do tri mjeseca i za 42 dukata nabaviti 28 “vitulos mercadantos”, te 120 vlaških trogodišnjih i četverogodišnjih škopaca za 72 dukata, a slične ugovore imali su njih dvojica i prije. Bartol nabavlja stoku za zadarske plemiće i strane trgovce. Antoniju pok. Rizza iz Pesaura (valjda Pezara) obećava do 24 dana dovesti u Zadar 100 kastrata *bonos, sufficientes et mercadantescos*, a suradnja je tekla i dalje. U to vrijeme, početkom 1399. godine, radio je za trogirsku stolnicu i spomenuti zadarski zlatar Bartul Bogdanov i za to ga je isplaćivao trogirski plemić Marko Petrov. (C. FISKOVIĆ, 4: 124 – s nuzgrednom arhivskom kolokacijom: Akti notara Articuciusa de Rivignano, sv. III, svešćić 8; ili – Akti not. Vannes pok. Bernarda iz Ferma, sv. II, svešćić 2.)

¹⁰ Pojam “internacionalnog gotičkog stila” ništa bolje ne pogada od elementarnog popisa zlatara koji djeluju u onodobnom Zadru, a dolaze iz svih krajeva Hrvatske i Europe, iz Zagreba, Dubrovnika, Kotora, iz Albanije i Španjolske, iz Milana, Firence, Venecije, Padove, Riminija, Ravene, Pariza, iz Freisinga ...

¹¹ C. FISKOVIĆ, (4): 118, i n. 725 na str.197:

6. V. 1399 (...) presentibus magistro Georgio aurifice quondam Stemcovich et magistro Tamassio quondam Stoiani aurifice testibus Juraj quondam Radoslavi de Semilgnium loca-

Ivana Trogirskoga, ugovara sa zastupnicima zadarske općine i rad na relikvijarima glava sv. Leonarda i sv. Kuzme za tamošnju stolnicu, "koje će biti tako lijepo skovane, da bi se njima dičio svaki dobar majstor".¹² I ti moćnici ostali su nedovršeni, pa se za prvi zauzeo Krševan Krišava 1440. godine.¹³ Cvitu Fiskoviću se činilo da je glava sv. Leonarda, koja se i danas čuva u zadarskoj SICU, kasnije djelo, a ni Ivo Petricioli nije odlučan u pitanju njene atribucije.¹⁴ No očito je da je samo kalota s

vit magistro Emerico aurifici quondam Cregnichii presenti et recipienti Civiticum filium ipsius Juraj (...) ad standum cum ipso magistro Emerico ad addisscendum dictam artem aurificarie pro sex annis proxime futuris ... (Akti not. Vannes pok. Bernarda iz Ferma, sv. 1, svešćić 2)

- ¹² N. KLAJČ - I. PETRICIOLI (1): 537. Tanskripciju cijelog dokumenta ljubazno mi šalje kolega Hilje:

Millesimo, inditione et die premissis / MCCCLXXXVIII, ind. VIII, die XIII mensis februaris (recte 1400). Actum Jadre sub logia magna comunis presentibus ser Zoyllo de Fera et ser Colano de Begna civibus Jadre testibus vocatis rogatis et aliis et ser Simone de Fanfogna examinatore.

Emricus aurifex quondam Chergnichi habitator Jadre fuit confessus et contentus se habuisse et recepisse a nobilibus viris ser Mauro de Grisogonis, ser Magiolo de Fanfogna et ser Blaxio de Soppe procuratoribus comunis Jadre dantibus vice et nomine comunis Jadre viginti marchis argenti de argento comunis Iadre, renuntians et cetera, de quibus uiginti marchis argenti dictus Emricus se obligando dictis procuratoribus recipientibus vice et nomine dicti comunis Jadre promisit eis facere, fabricare et construere duo capita, videlicet Sanctorum Cosme et leonardi unumquodque videlicet ponderis decem marchiorum argenti que sint intaglata et pulcra ad laudem cuiuslibet boni magistris, et hoc per totum mensem augusti proxime futurum. Dicti vero procuratores comunis promiserunt eidem Emrico dare et solvere pro suo labore dicti laborerii libras (octo - prekrizeno) septem parvorum pro qualibet marcha dicti argenti (Promitens et cetera - prekrizeno) de denariis comunis Jadre. Promicentes et cetera, sub pena quarti et cetera, et refectione et cetera, et obligatione et cetera, et pena soluta vel non et cetera. (Autograf): Ego Simon de Fanfogna. (PAZd, ZB, Petrus de Serčana, B IV, F 83, fol. 16'-17).

- ¹³ *Testamentum nobilis viri Chrisogoni de Crissavis ...*

Item legavit ducatos quadraginta pro complemento capitis de argento Sancti Leonardi, in quo casu et huius legati executores et procuratores instituit et esse voluit reverendum patrem dominum archiepiscopum Jadrensem et dominum abbatem Sancti Chrisogoni /filium suum/, ita quod illud Sanctum capud ponatur in dicto capite de argento sic completo, et hoc infra terminum quatuor annorum, quod caput est in sanctuario Sancte Anastasie.

Atti Nicolaus Benedicti, Testamenti reg., uz datum. (Marciana It. VI, 528 /=12322/ f. 460).

- ¹⁴ I Petricioli ga zove "Emerik Krnjić", a donosi regist dokumenta o zavještaju Krševana Kršave 1440. (PAZd, spisi zadarskog notara Nicolaus de Benedictis, B. II, F. I/4, fol. 105) Zaključuje da se Krševan vjerojatno može poistovjetiti s Krešulom Krešavom (Cresulus de Cresaua), jednim od četvorice savjetnika kneza A. Zorzija pri sastavljanju najstarijeg inventara zadarske katedrale 1427. godine. No, usprkos dokumentima sumnja da je Emerikov posao oko glave sv. Leonarda ikad obavljen. "Prema inventaru iz 1427. (...) nije sigurno tko je njezin autor. Rad je mogao započeti Emerik i prekinuti ga, ali isto tako je toliko mogao uraditi i neki drugi zlatar u vremenu između 1400. i 1427. godine." Upozorava na Brunellijevu opasku (V. BRUNELLI, "Contributo alla storia del santuario delle reliquie e del tesoro della basilica metropolitana di Zara", *Scintille*, III, 2 /1890/: 11) da se drveno poprsje, na kojemu se nalazi ta srebrna glava, ne spominje u inventarima, nego tek u onom iz 1833. godine. (I. PETRICIOLI; "Najstariji inventar

Moćnik sv. Leonarda, Zadar, SICU

riznice zadarske katedrale”, *PPUD* 26 /1986-1987/: 157, 162) No, kada se pogleda unutrašnjost poprsja lako se uoči pečat u crvenom vosku s grbom nadbiskupa, po kojemu ga vjerojatno treba i datirati.

Valja, međutim, spomenuti da se u inventaru riznice katedrale načinjenom 15. I. 1427. uz glavu sv. Leonarda nalazi i glava sv. Kuzme: *“Item Armatorum vnum in quo stant dup Capita vnum sancti Cosme et Alterum sancti leonardi super duos Canonos more Argenteos”*. Vjerojatno je riječ o starijim relikvijarima iz kojih su trebale moći biti prenesene u Emerikove glave. Moćnik sv. Leonarda se i opisuje, neposredno uz njih (ibid.: 165), pa ne treba sumnjati da je Emerik većinu posla skoro dovršio: *Item Caput vnum argenteum Album Nouum vacuum non completum in quo debet poni Capud sancti Leonardi!* Odmah za njom se navodi i: *Item Caput vnum argenteum Album Nouum vacuum non completum in quo Aliquibus sanctis Circum Circa aureatis*. Nije li zapravo riječ o drugoj Emerikovoj nedovršenoj glavi, u koju su trebale prijeći moći sv. Kuzme, ali se za njih nije našao jedan Krišava?

natpisom rad izveden po Krišavinom zavještaju, a drvena bista koja nosi glavu i mnogo kasnije djelo.¹⁵

Odakle je Emerik u Zadar došao, nije dosad bilo moguće doznati. Zadarski arhivist Praga na margini jednog dokumenta piše: *Theutonicus*, ali s upitnikom koji mora takvim ostati. Isprave ga imenuju raznoliko: Emricus, Emericus, Emerrico – aurifex quondam, Crengnichi, Chergnichi,¹⁶ Chergnuchi, Cregnichi, Chergnchi (Cherguthi?); naši pisci: Emerik, Henrik, Enrik, Mirko – Krnjić, Kernić, Krnić.

S ta dva djela, koja je umrijevši od kuge ostavio nedovršenima, nalazimo ga, kao malo kojeg drugog našeg starog zlatara, u punom rasponu metierskih mogućnosti – od iskucavanja srebra do izrade filigrana i niella.¹⁷ Izvorna ruka sv. Ivana Trogirskoga koju je trebao kopirati, što ga je prisililo da se okuša u tehnicu koja nije bila karakteristična za zadarsko zlatarstvo, bila je po mom sudu remek-djelo mletačkog zlatarstva iz 1270-ih godina ili oko 1280., kojemu je najbliža poznata amfora iz riznice Sv. Marka u Veneciji (kat. 144) – od stakla (izvorno od gorskog kristala) uokvirenog pozlaćenim srebrom, prekritim filigranskim arabeskama – te, donekle, njen pendant amfora od gorskog kristala (kat. 123), najrafiniraniji primjer *opus venetum ad filum*, malo iza sredine 13. stoljeća. Temeljna značajka im je vibrantna, čudesno prozirna čipka virovitih zlatnih vitica koje svjetlucaju s bezbroj perlica, izdignuta nad fondom tamnog žeženog zlata.¹⁸ Trogirski filigran

¹⁵ Teško je reći koji se od brojnih poznatih zadarskih zlatara mogao prihvatiti posla dovršenja Emerikovog rada. Neki od njih – Magister Petrus aurifex de Udine i magister Doimus aurifex Matafariss – upravo te godine bave se alkemijom, što proizlazi iz sljedećih neobjelodanih dokumenata (Marciana It. VI, 528 =12322): 1440, 24. IX. – 28. IX.

Magister Petrus aurifex de Udine ex una et magister Doimus aurifex Matafaris civis Jadre ex altera ... fanno a giudice arbitro ... ser Johannem Amadio speciarium civem Venetiarum et ad presens habitatorem Jadre ... in una lite che aveva per oggetto "cuiusdam aque dividendi auri ab argento facte adiuvicem per dictas partes. Il giudice, con sentenza 24 settembre decide ... quod omnes et singule aque facte adiuvicem per dictas partes dividendi aurum ab argento remaneant et suis ipsius Doimi... (Atti Calcina, Instr.) 1457, ind. VI, 18. XI.

Presbiter Micael Galci olim plebanus S. Marie presbiterorum promisit egregio viro ser Johanni de Buxeris de Francia eundem docere facere de aqua alba aquam nigram artificialem et eciam de eadem aqua facere aliam aquam coloris auri ... pro VI ducatis auri ... (ibid.)

¹⁶ C. FISKOVIĆ, (4): 191 / n 614: 17. V. 1398. ... *Emricus aurifex quondam Chergnichi habitator Jadre ... Isti datum ...* (Akti not. Petra de Serćana, sv. IV, sveščić 73)

¹⁷ Zadar je u to doba Dalmaciji ono što će stoljeće poslije biti Venecija, izvor umjetničke proizvodnje najsvremenijeg ukusa i mjesto gdje se stariji predmeti u kultnom štovanju mogu restaurirati. Jedan osobito važan slučaj pokazuje restauracija romaničke (najvjerojatnije) Gospe iz sv. Frane u Splitu koja je poslije bila uklopljena u poliptih Dujma Vuškovića. Poznati zadarski slikar Meneghello boravio je 1412. u Splitu gdje mu je splitski plemić Marko Krizanov pokazao neku, vjerojatno romaničku sliku u crkvi sv. Frane i nudio je na popravak (*ipsam anchonam repararet et repingeret*), ali se nisu pogodili za cijenu, pa je slika tek početkom 1413. poslana u Zadar. (C. FISKOVIĆ, *Zadarski sredovječni majstori*, 1965: 95.) Vidi: J. BELAMARIĆ, "Nove potvrde za Dujma Vuškovića" (u ovoj knjizi).

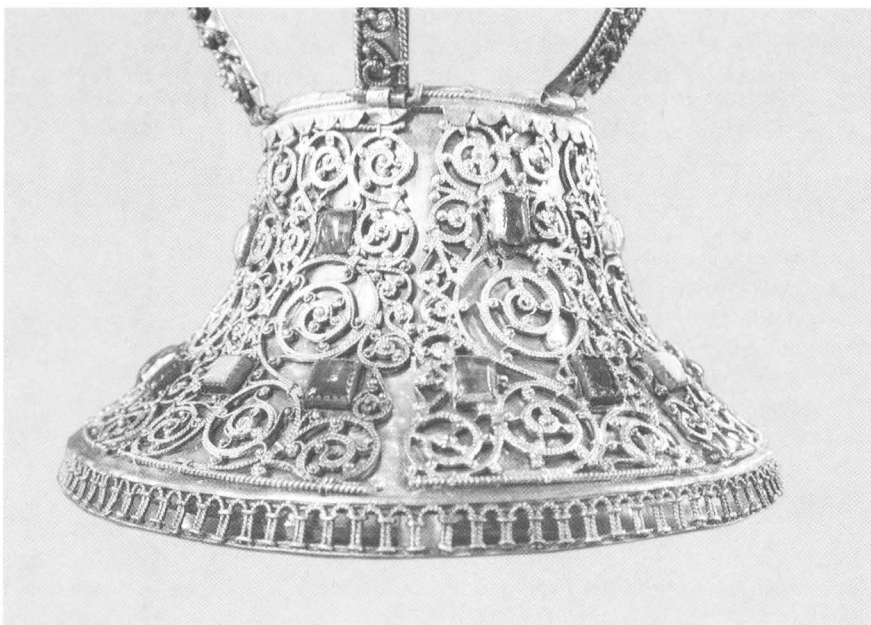
¹⁸ Amfora iz riznice San Marca (Cat. 144) zapravo je najjednostavniji primjer unutar te skupine, kojemu je najreprezentativniji primjer cat. 123. Radikalno restaurirana amfora

Amfora iz riznice Sv. Marka u Veneciji (kat. 144)

(sa staklom umjesto izvornog gorskog kristala), ima niz manjkavih dijelova ili loše ponovno montiranih. Izvorno je oblikovana suptilnom igrom virovitih vitica sa zlatnim perlicama koje plastički animiraju čitavu arabesku koja bi u manje vještog zlatara lako postala dosadnom geometrijom.

Premda zbog požara 1231. u trezoru San Marco (H. R. HAHNLOSER u: *Il Tesoro e il Museo*, W. F. Volbach et al., Firenze 1971: 136.) ne znamo ništa o ranijem mletačkom zlatarstvu, o njegovom prestižu rječito govori narudžba jedne zlatne krune optočene dragocjenim kamenjem od Fridrika II. koji je 1226. u Veneciji naručio i zlatni tron. Postoji lista paramenata očito pozlaćenih i ukrašenih dragim kamenjem, koje je Bela IV.

Filigran na bazi amfore iz riznice Sv. Marka

tražio 1242. iz Venecije (dakle u godini kada je njegov nećak Vilim darovao svoj plašt trogirskoj katedrali) za 4.000 dukata. Položaj mletačkih zlatara zrcale i njihovi "Capitolari" (prve cehovske regule u laguni uopće) doneseni 1233, kodificirani njihovim statutom 1281. Vidi također: H. R. HAHNLOSER, *Il Tesoro di San Marco* (autori varii), I, *La Pala d'Oro*, Sansoni, Firenze 1965; H. R. HAHNLOSER, "Scola et artes cristellariorum de Veneciis (1284-1319): opus veneticum ad filum, in Venezia e l'Europa", *Atti del XVIII Convegno internazionale di storia dell'arte*, 1955, Venezia 1956, pp. 157-65.

C. Fisković (4:114) donosi čitav popis trogirskih zlatara (prema: M. BARADA, *Trogirski spomenici*, I. dio, sv. I. i II, Zagreb 1948-1950); u drugoj pol. 13. st. spominju se zlatari Nikola Careconus, Stanen, Radoslav, Sabba i Radovan, kojeg na jednom mjestu čak hipotetski izjednačuje s majstorom portala katedrale. To teoretski ne treba isključiti s obzirom na upravo medaljersku narav Radovanova dlijeta. Uostalom i njegov suvremenik Villard de Honnecourt je bio arhitekt i zlatar u istoj osobi. Ipak, teško bismo među spomenutim trogirskim zlatarima mogli tražiti kandidata za rad na tako rafiniranom filigranu kakav se tražio za moćnik sv. Ivana. U trogirskim arhivskim ispravama spominju se u 14. st. zlatari Slavan, Nikola, Angel, Radin iz Šibenika i Jurša, a u sljedećem Andrija Vukoslavić, Mate, Stjepan, Šimuna, Juraj iz Šibenika, te Lanzilago koji je (mrtav krajem 1470) skovao križ koji se spominje u popisu katedralne riznice 151. (*Crux magna de argento deaurato valde pulchra laborata per quondam magistrum Ladislavum aurificem* = Trogirski spisi, sv. III, sveščić 37, str. 43, Državni arhiv Zadar.) Zlatar Kolan Ivanov (C. FISKOVIĆ 123) skovao je 1355. tri srebrne zdjele za Jakova sina Milete Trogirana. U Prage (v. Dolje – vol. XXI (XXVII) = nalazim spomen (pod 1447. 10. X.) nekog *Micxa aurifex de Tragurio hab. Spaleti*. G. PRAGA, "Orificerie e incisioni in Dalmazia a mezzo il Quattrocento", *Archivio storico per la Dalmazia* XVI. (1934)

ulazi u prvi od nekoliko Hahnloserovih stupnjeva mletačkog filigrana – u jednostavan filigran *a palline*, koji karakteriziraju spirale u čijem središtu su jednostavne srebrne pozlaćene perlice, ali se nalazi među samo dvadesetak primjeraka koji su se uopće sačuvali! Složeniji tipovi (*a foglie e fiori*; *con frutta*; *a traforo con bestie e ornamenti vegetali*, *senza filo di filigrana*) nalaze se samo u riznici San Marca.

Virtuozna izvedba učinila je od filigrana nevjerovatan izvozni proizvod, gotovo monopol kasnosrednjovjekovnog venecijanskog zlatarstva, premda su u formalnom pogledu mletački majstori samo uzurpirali, u savršenim imitacijama, filigran rajnsko-mosanske provenijencije. Zasluga je Hahnloserova u tome što je uočio da venecijanski filigran ne potječe od bizantskoga, kao što se automatizmom mislilo, nego od rajnsko-mosanskoga.¹⁹ Od konca 13. st. do 16. st. tehnika se u svim pojavnim oblicima definira u Europi kao: *opus veneciarum*, *opus veneticum* ili *venetum*. Prvi put se pojam navodi 1295. u inventaru riznice Svete Stolice pod Bonifacijem VIII, u kojemu nalazimo neke predmete *de opere venetico*, poslije s opisima: *de opere fili*, *de opere venetico ad filum*, *laboratum ad filum de opere venetico*.²⁰ G. 1296. Karlo II. Anžijski zavješta opatiji sv. Nikole u Bariju jedan relikvijar i dva kandelabra od gorskog kristala i pozlaćenog srebra, “de opere veneciarum”, koji se i danas nalaze u riznici sv. Nikole predstavljajući temeljne artefakte za studij filigrana. Hahnloser bilježi da primjeri s konca 13. st., poput portatilnog oltara Andrije III. danas u Bernu, i spomenutih kandelabara i relikvijara iz Barija imaju jednostavan filigran *a palline*, koji bi bio dedukcija rafiniranih i kompliciranih ranijih rajnsko-mosanskih (filigran *a rosette*, *foglie e pigne*) kao na glasovitoj marcianskoj ikoni sv. Mihovila.²¹ Međutim treba naglasiti da je relativna kronologija svih tih primjera daleko od sredenosti ne samo za mletačke artefakte, nego i za većinu primjera 12. i 13. stoljeća.

Liturgijskih predmeta s filigranom, osobito moćnika, bilo je sudeći po inventarima u riznicama naših katedrala mnogo više nego ih se sačuvalo. Moćnici ruku sv. Vlaha sudeći po frapantnoj sličnosti njihova emaila i filigrana s glasovitim staurotekom iz kalabrijske Cosenze, izrađeni su, vjerujem, najvjerojatnije predznjegov desetljeća 12. stoljeća u jednoj kozmopolitskoj palatinskoj radionici u Palermu, u vrijeme kraljevanja Vilima II. kada se Dubrovnik nakratko našao (1185-1192) u okrilju normanskog kraljevstva Južne Italije, na što su – premda na manje određen način i drugačije datacije – upućivale davne slutnje Josefa Deéra koje su začudo ostale bez odjeka u hrvatskoj povijesti umjetnosti.²²

¹⁹ H. R. HAHNLOSER, *Il Tesoro di San Marco* (W. F. Volbach et al.), II, Firenze 1971: 131 d.; H. R. HAHNLOSER, “Début de l’art des cristalliers aux pays mosans et rhénans”, *Monuments historiques de la France*, n.s. 12, 1966: 18-23; I. HUECK, “De opere duplici Venetico”, *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, 12 (1965): 1-22.

²⁰ E. MOLINIER, *Le trésor de la Basilique de S. Marc et Venise*, Venezia 1898.

²¹ H. R. HAHNLOSER, (19): 134-5; vidi kritiku Danielle Gaborit-Chopin u poglavlju “La filigrana veneziana” u: *Il Tesoro di San Marco*. Katalog izložbe, Olivetti 1986: 281.

²² J. DEÉR, *Das Kaiserernat Friedrics II*: 64, 66; M. ACCASCINA; *Oreficeria di Sicilia dal XII secolo al XIX.*, Palermo 1974: 43, 63. O odnosima Dubrovnika s Normanskim kraljevstvom u to doba: D. ABULAFIA, “Dalmatian Ragusa and the Norman Kingdom of Sicily”, *Slavonic and East European Review*, 1976: 412-428, reprintano u: ID, *Italy, Sicily and the Mediterranean 1100-1400*, London (Variorum Reprints) 1987.

Ruke sv. Vlaha. Moćnici katedrale u Dubrovniku

Jedna od dvije ruke sv. Dujma, koje se u sadašnjoj literaturi vode kao djela 14. ili 15. stoljeća,²³ bez dvojbe je djelo jednog zadarskog zlatara koji je izradio te filigranom i dragim kamenjem optočio krasnu ruku sv. Izidora na čijem natpisu stoji *CHIACIA UXOR DIMITRII*, vjerojatno žena zadarskog priora, odnosno konzula Dimitrija koji se spominje 1162. i 1174. godine. Ovom se atribucijom

²³ U 15. st. ruke se sv. Dujma datiraju u: D. DIANA – N. GOGALA – S. MATIJEVIĆ, *Riznica splitske katedrale*, Split 1972: 69-71; u 14. u: Ž. RAPANIĆ – M. IVANIŠEVIĆ, *Sv. Dujam*, Split, 1997: 92. U rukopisima pok. akademika Prijatelja, koje sam dobio na

učvršćuje i sigurnost kojom je, uz sav oprez, dosad tvrdilo da je moćnik sv. Izidora nastao u domaćoj sredini zadnje trećine 12. stoljeća.²⁴ Ipak, valja reći da za Kaćin relikvijar i ne možemo imati venecijanskih paralela s obzirom na to da je katastrofalan požar 1231. godine uništio marcianski trezor, pa je ta godina terminus ante quem non za tamošnje zlatarstvo. Ali, jednostavan filigran zadarskog i splitskog tipa obilno je bio zastupljen u čitavoj europskoj umjetnosti 12. i 13. stoljeća. Karakterističnu tehniku tog “predvenecijanskog” filigrana, savršenijeg tipa, možemo shvatiti na primjeru listova i rozeta s kuglicama već na prošupljenim pomulima na kresti relikvijara sant’Annone u Siegburgu (izrađenom u Kölnu oko 1183), na “šišarkama” (elementi oblikovani na filigranu koji se sam zavrće),

uvid ljubaznošću dr. Ivane Prijatelj-Pavičić, njegove kćerke, nalazi se i više skica iz 50-ih godina prošlog stoljeća čak i gotovih članaka, te ispisi inventara i dokumenata za cjelovitu monografiju o Riznici splitske katedrale, začudo nikad dovršenu. Uz tekst “Odabrani predmeti iz riznice splitske katedrale” stoji da je rukopis predan dr. Mihovilu Abramiću za Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, dne 28. 12. 1945. U toj studiji ruke je datirao u 14. st. kao produkt venecijanske radionice, “sa vjerojatno domaćim stalkom”. O rukama sv. Dujma nalazim više Prijateljjevih bilješki i zaokruženih analiza (posebno u neobjelodanjenom članku “Dva doprinosa o splitskoj riznici”) koje se svode na njihovo razmatranje u generalnim analogijama s moćnicima ruku u zadarskim (osobito podcrtava i sličnost s rukom sv. Izidora), kotorskim i dubrovačkim riznicama, uz uočavanje stilskih razlika između njihovih baza (koje smatra domaćim radom iz prve polovice 14. st.) i samih ruku (koje datira u II. pol. 13. smatrajući ih mletačkim filigranom). Konačno, u također neobjavljenom članku “Prilozi proučavanju splitske riznice”, Prijatelj smatra da svečeve ruke čine nerazdjeljivu cjelinu s gotičkim moćnikom njegove glave. Svi zajedno – s Dujmovim pastoralom i tintarnicom od poludragog kalcedonskog kamena ukrašena srebrom, njegovim noževima – spominju se u relativno detaljno opisanom inventaru riznice splitske katedrale iz 1342: *Item xaput Sci Dompnii cum brachiis et baculo pastorali*. Treba spomenuti naspram višekratno ponavljanih tvrdnji da u splitskoj riznici nije bilo drugih moćnika ruku, da isti inventar donosi i druge dvije: *Item duo brachia de argento deaurata*. U inventaru iz 1342. fascinira broj bjelokosnih predmeta, pastorala, posuda: (*It. sufinulam (?) argenteam deauratam cum manubrio eburneo. ... It. baculos eburneos quatuor. ... It. Crucem eburneam cum reliquiis & crystallo in pede, It. quatuor pixides eburneas, It. anchonellam eburneam, It. capsulam eburneam, It. duas capsulas eburneas. Item duodecim capsulas eburneas minores. It. duos pectines eburneos ...; 7 srebrom optočenih knjiga, dragocjenih križeva, mitri, dragog kamenja – topaza, žarkog marmorina, smaragda, kalcedona. Navode se i neki od darovatelja (soror Duymi Gozolli; Marinus Simonis; neki Petenadia, Bertyanus, Stanicha Silvestri). Može se čak nagadati o antiohijskom podrijetlu jednog križa (srebrnog pozlaćenog, tada već bez podnoška) koji je ostavio Lovro nadbiskup. Zanimljiv je i spomen jednog križa sa safirom i drugim kamenovima *quae fuit D. Bernardi Archiepiscopi*, te nota za: (...) *tellum S. Dompnii in una pixide*. Inventar spominje i mnogo predmeta od gorskog kristala i s filigranom: *It (...) tres filatas.; It. filatam cum imagine S Mariae. It. filatam cum... ?; It. urceum argenteum deauratum ad opus levatum (...) argenteam auri perfilatam, in qua consiciter christa. It. duos urciolos argenti auro perfilatos. ... It. crucem unam parvam cum pede de argento, et cum uno crystallo cum reliquiis de filato B. Mariae. ... Item duos urceos argenteos auro perfilatos, quos habet ipse D. Archiepiscopus. ... It. unam mappam viridem auro perfilatam. (D. FARLATI, *Illiricum sacrum*, III: 317-318.)**

²⁴ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, I, Zara 1877: 16; C. CECHELLI, *Zara, catalogo delle cose d'arte e di antichità*. Roma 1932: 54; *Zlato i srebro Zadra i Nina*. Katalog M. Grgića s predgovorom M. Krležu, Zadar 1972: 172-3.

Ruka sv. Izidora, Zadar, SICU

Ruka sv. Dujma prije restauracije,
Riznica splitske katedrale

relikvijaru ruke sv. Cuniberta u istoimenoj crkvi u Kölnu (oko 1222., fig. 37g), ali ne samo na području mosanskom i rajnskom, ili u sjevernoj Francuskoj (izgubljeni križ s filigranski izvedenim životinjama u Saint-Denisu iz 1205). Zanimljiv filigran nalazimo na križevima iz prve polovice 13. st. sa spomenutih područja (npr. križ Parakletov u riznici katedrale u Amiensu) i iz južne Francuske i Limogesa kod kojih vidimo čitav repertoire motiva mletačke produkcije. Dodajmo tome središnju partiju na bizantskoj ikoni s poprsjem sv. Mihovila i utjecaje islamske umjetnosti koji određuju razvoj filigrana osobito u južnoj Italiji tijekom 11. i 12. stoljeću (križ iz Velletrijska, "Pax" iz Chiavenne i na legaturi iz Capue).²⁵

Za domaću provenijenciju zadarske i splitskih ruku govore i povijesne prilike osmog desetljeća u Dalmaciji. Splitske su ruke po svemu sudeći nastale u doba biskupa Arnira (kamenovanog 1180.), malo prije od ruku sv. Vlaha u Dubrovniku, možda čak i kao izravan refleks na krađu ruke sv. Ivana Trogirskoga. Naime, 1171. godine, kada se mletačka flota pokrenula protiv Emanuela Komnena, usput su poharani Trogir i Dubrovnik. Mletački mornari su tada, radi biskupskog prstena, ukrali svečevu ruku i poslije je izložili u crkvi sv. Ivana na Rialtu. Legende prenose da se zbog toga u Veneciju vratilo samo šest od trideset galija, ili – po provjeravanju Ivana Lučića u mletačkih kroničara – samo sedamnaest od sto troveslarki, te da je nakon što se flota vratila gradom zavladała kuga. Bilo kako bilo, poslije malo vremena ruka – koju Mlečići nisu htjeli vratiti unatoč trogirskim poslanstvima – čudotvorno je, nošena anđelima, sama doletjela preko čitavog Jadrana u trogirsku katedralu 14. studenog koju godinu poslije, pa se otad zvijezda koja obznanjuje taj događaj nalazi u grbu i pečatu Trogira.²⁶ Prsten s rubinom zbog kojega je čitava ruka bila ukradena mogao bi biti onaj koji se spominje u inventaru trogirskoga riznice 1517.²⁷ Činjenica da na lijevoj ruci (Emerikov rad) nedostaje baš prst-prstenjak mogla bi ukazivati na to da je bio otrgnut zbog prstena!²⁸

Osobitu pažnju može danas privući činjenica da su Trogirani odlučili založiti najdragocjenije relikvije, istinski paladij grada. No, i letimičan pogled na vrijeme u kojemu se sve to zbivalo – i ne samo spomen suvremenih splitskih i kotorskih slučajeva – uvjerava nas da je riječ o uobičajenoj operaciji. Spomenut ću samo najslikovitiji primjer, jer izravno govori o uzrocima i posljedicama povijesne zbilje – o "sramotnoj prodaji Dalmacije 1409.", o čijim je uzrocima, čini se, hrvatska povijest razmatrala bez dovoljno široke vizure.

²⁵ H. R. HAHNLOSER, (19).

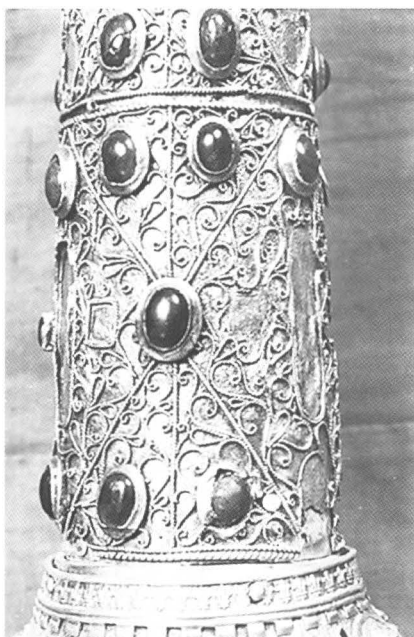
²⁶ O oskrvnuću tijela i krađi ruke sv. Ivana (otud Lučićeva hipoteza da je u Zadar završila krađom) te čudesnom povratku iz Venecije, vidi komentar Lučićev u posve antimletačkom tonu (u *Notae historicae ad Vitam B. Ioannis confessoris episcopi Traguriensis*, Roma 1657), te potpun pregled literature o legendi sv. Ivana Trogirskoga u studiji M. IVANIŠEVIĆA u: *Legende i kronike*, Split 1977: 61-121.

²⁷ "*Brachium duo Sancti Johannis ornata cum suis pedibus argenteis in digito unius quorum est annulus argenteus cum lapide magno rubeo*" C. FISKOVIĆ (4).

²⁸ Spomenuti inventar iz splitske riznice iz 1342. spominje *It. annulum ... magno sapphiro, quem dedit D. Archiepiscopus Petrum. Item annulum aureum cum sapphiro. ...* Prsten Petra, vjerojatno Petra Lombarda, mogao bi biti onaj koji je taj nadbiskup doslovce oteo s prsta svog prethodnika Gaudija koji je veći dio života proveo prikovan za postelju paraličara, u samostanu sv. Eufemije doživjevši da vidi čak dvojicu nasljednika. (*Toma Arhidakon*, Kronika, Split 1977: 60.)

Ruka sv. Izidora iz Zadra (detalj)

Ruka sv. Dujma iz Splita (detalj)

Grgur XII, osamdesetogodišnjak Angelo Correr, *cardinale di San Marco*, uspeo se na papinski tron 6. XII. 1406. I dok su se ostali kardinali nadali da je blizu grobu, a on odlučio neutaživim staračkim egoizmom iskoristiti svaku minutu vlasti, zadovoljavajući i nezasićne nećake, bio je ubrzo prisiljen založiti za 12.000 florina u firentinskih bankara (zapravo u pradjeda Lorenza Magnifica Medicija) čak i dragocjenu papinsku krunu, čin koji pokazuje koliko je posrnula crkva tog doba.²⁹ Istodobno, sklonivši se u Viterbo, a ostavljajući Rim na milost Ladislavu Napuljskom, udara golemu taksu gradskom kleru, naređuje da se pretopi niz relikvijara i liturgijskih predmeta od masivnog zlata i srebra! Ladislav se ljeti 1408. uspeo na Kapitol. (Poslije će čak sebi dopustiti da na konju ujaše u lateransku crkvu gdje su mu svećenici morali pokazati glave dvojice apostola.) Provincije

²⁹ F. GREGOROVIVS, (5): 1757-1762; L. JARDINE, *Worldly Goods, A New History of the Renaissance*, London 1996: 122. Sličan domaći slučaj zabilježen je u Dubrovniku u ljeto 1331. godine. Nadbiskup Toma založio je ili prodao mitru koja je bila u vlasnosti Grada. Toma se branio da je mitru ukrao sluga Lombard koji je uskoro u Mlecima uhićen i doveden u Dubrovnik. Dokazavši nevinost dobio je od komune zlatni dukat naknade za pretrpljene neugodnosti. Nadbiskup je pobjegao u rodni Tusculi odakle je ishodio da tamošnja komuna Dubrovčane optuži zbog shizme. Kako se papa nalazio u Avignonu, optužbu je rješavao kardinal Colonna kod kojeg se u službi nalazio Ilija Saraka, koji upućuje komunu kako da djeluje (iznoseći slučaj mitre i činjenice žalosnog i sramotnog nadbiskupova života). Posljednjeg dana listopada donosi se odluka da se Iliji (koji će domalo baš Colonninim zalaganjem postati nadbiskup) pošalje 20 dukata kojima će iskupiti mitru. (I. PRLENDER; *Crkva i država u srednjovjekovnom Dubrovniku*, rukopis disertacije, Zagreb 1998: 277-279; *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, V, Zagreb 1897: 320, 321, 331-333).

crkvene države inkorporirane su u Napuljsko Kraljevstvo, a kralj planira zaposjesti čitavu središnju Italiju. Na plašt je dao izvesti motto *Aut Caesar, aut nihil*. (Obično se krivo misli da je to motto Cesara Borgie.) Grgur, bez ijednog solda, u izbjeglištvu, siljen da se nađe s antipapom (a izmirenje ne žele ni jedan ni drugi),³⁰ posve dešperatan, čini konačno nevjerojatan čin (čak i u papinskim analima): ustupa u rano proljeće 1409. godine Ladislavu Rim i čitavu crkvenu državu za 25.000 zlatnih fiorina! Ta Ladislavova transakcija s papom Correrom pripremana je upravo paralelno s višemjesečnim pregovorima koje je vodio s Mlečanima oko prodaje Dalmacije, zaključenim u srpnju 1409. godine, u kojima je napuljski kralj cijenu od početnih 300.000 dukata spustio na 100.000, a na koncu inkasirao samo 40.000 dukata!³¹

No, i Ladislavov najljući suparnik jednako se zaduživao i jednako zalagao sve za što se moglo nešto dobiti. Osim već spomenutih slučajeva, on zalaže 21. VIII 1405. Čakovec celjskomu knezu Hermanu za 48.000 forinti. Vjekoslav Klaić prenosi ocjenu njegova karaktera iz usta Eneje Silvija Piccolominija, kasnijeg Pija II: "Kad je jednom bio u Rimu kod pape Eugenija IV, priča se da je govorio papi ovako: 'Tri su stvari, sveti oče, u kojima se ne slažemo, a tri opet u kojima se slažemo. Ti u jutro spavaš dugo, a ja prije zore ustajem, ti piješ vodu, a ja vino, ti se uklanjaš ženama, a ja idem za njima. U tom se opet slažemo: ti darežljivo razdaješ crkveno dobro, a ja za sebe ništa ne pridržajem; ti imaš loše noge, a ja loše ruke; ti razaraš crkvu, a ja carevinu'."³²

Dokazujući popisima dobara umrlih i podacima o založnim predmetima u Povijesnom arhivu u Zadru, Emil Hilje – metodološki posve novim uvidom – dokazuje da je srebrnina i zlatnina u prvom redu bila rezerva kapitala i da je njihova količina u tom gradu bila zapanjujuća.³³ To je vrijeme kada su gradovi poput

³⁰ Suvremenici se slažu u ocjeni da je dubrovački nadbiskup Ivan Dominici vjerojatno najzaslužniji što se Grgur XII. nije sam povukao. U satiri Dietricha von Nieheima, jednog od najgorljivijih pobornika crkvenog jedinstva, Sotona piše Ivanu iz Dubrovnika pismo (ožujak 1408.) s nizom aluzija na osobne stvari i ponašanje. Ironično ga svjetuje da se nastavi protiviti Grgurevom povlačenju i slika mu što ga čeka na onome svijetu: rezervirano mu je najtoplije mjesto u najdubljem dijelu vječnog Kaosa, između Ariusa i Mahometa, gdje ga nestrpljivo čekaju pobornici shizme. (L. PASTOR, *The History of the popes from the Close of the Middle Ages*. vol. I, London 1938 /6. izd./: 176.)

³¹ Za detalje Ladislavovih pregovora s Mlečanima, za koje se obično misli da su motivirani time što je većina dalmatinskih gradova 1408. otpala od njegove vlasti, a ovdje se ukazuje i na razloge pomanjkanja njegove brige za onomorske posjede, vidi: V. KLAJČ, (1): 392-398.

³² V. KLAJČ, (1): 339, 375. Za razliku od svog ujaka Grgura XII, koji ga je najprije učinio biskupom Siene, a potom kardinalom, Eugen IV. (od mletačke plemićke loze Condulmaro) naručio je u Ghibertija sjajnu tjaru čiji su sami dragulji u firentinskih zlatara bili procijenjeni na 38.000 zlatnih florina. Opis koji donosi Ghiberti najjednostavnije je vidjeti u: R. KRAUTHEIMER, *Lorenzo Ghiberti*, Princeton 1982: 13.

³³ E. HILJE, "Nekoliko bilješki o zadarskom zlatarstvu XIV. stoljeća." *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 38 (1996): 43-51. Zanimljiv je i neobjelodanjeni dokument koji Praga registira (Marc. Ital. VI 12316 /522/; Spogli dall'Archivio di Spalato, f. 113), a pokazuje kako je i Koriolan Cipiko otkupljivanjem zaloga želio doći u posjed srebrnih tanjura:

1481, 29 sett. Zanzio de Alberti affida in consegna a Francesco q. ser Nicola de Petrachis e fratelli due tazze del peso di oncie 43 di argento dorato del valore di un ducato per oncie. Il

Venecije mogli imati goleme vanjske dugove. Bijaše posve uobičajeno da se onima višeg ranga dopuste dugovi i da umru nerazriješenih računa. Poznata su, na primjer, dugovanja Duknovičeva mecene pape Pavla II: godine 1479. njima se bavi cijeli krug kardinala.³⁴ Nedavno je objavljen i zanimljiv dokument o dugu splitskog nadbiskupa Bartolomeja Averoldija (načinjen radi kupnje dragulja) od čak 7.700 dukata koje nije vratio Jurju Allegretisu (poznatom i pod jednostavnijim imenom Zorsi Orese), najvažnijem opskrbljivaču nekovanog zlata u Veneciji, u kojoj je već 1460. dobio građanstvo taj dubrovački zlatar poznat po tome što je prema crtežima Cosme Ture skovao ormar pun srebrnih predmeta za vjenčanje ferarskog vojvode Ercole I. d'Este, a koji se 1494. ponovno spominje u Dubrovniku.³⁵ Zacijelo je i na tu karakternu crtu, a ne samo na spor s lokalnim kaptolom, ciljao poznati epigram Marka Marulića posvećen splitskom prelatu koji je radije boravio u monednom krugu, daleko od svoje provincijske katedre:³⁶

Pogledaj kako od sveca naš je različit Bartol:

Svetac zbog Krista je dran — Krista je odrao naš!

Dvije ruke sv. Ivana Trogirskog, obje u ruiniranom stanju, a ona Emerikova vjerojatno i tada nedovršena, pale su u kasnije barokno doba u nemilost trogirskih biskupa. Do tada su bile u izvornoj funkciji, osobito njihovim izlaganjem na području Trogira i Splita u vrijeme Kandijskog rata. Prstenje i drago kamenje upotrijebljeni su za nove narudžbe. Biskup Josip Caccia 1736. kategorički traži da se obje te "mostruosi mani" pretope ili da se svečeve "manaccie" ("ručetine")

detto Francesco le vende a Coriolano Cippico di Traù per 27 ducati col patto di poterle ricomprare. Zanzio ne chiede la restituzione e il conte (corte) condana (?) a Fr. di restituirle e pagarle.

³⁴ L. JARDINE, (29): 95.

³⁵ R. C. MUELLER, "The Venetian Money Market". *Banks, Panics and the Public Debt, 1200-1500*. John Hopkins Un. Press, Baltimore and London, 1997: 233.

³⁶ M. MARULIĆ, *Glasgowski stihovi*. Preveo i uredio Darko Novaković, Zagreb 1999: 20-21; 144. - Mletačka vlada čak je morala (1496.) narediti nadbiskupu Averoldu, koji je tada živio u Veneciji, da se pobrine da iz prihoda nadbiskupije kupi ono što je neophodno za liturgiju. No, splitsko Veliko vijeće šalje posebnog poslanika (1498.) da se požali što Averoldo nikako ne dolazi, pa je Vlada izdala novu dukalu da se izabere sufragani koji će ga mijenjati, te da se iz nadbiskupskih prihoda kupi ruho. V.: G. NOVAK (2): 99.

³⁷ Kako nas obavještava vizitacija biskupa Manole, godine 1737. bijaše postavljen novi mramorni tabernakul glavnog oltara: *His repertis, die 27 Januarij 1737 praedicti Rector (Fr. Badoerio), et operarius (Joan. Bapt. Statilio) assensum praestitere in scriptis pro constructione tabernaculi juxta diagramma, seu linearem ipsius adumbrationem Venetiis deportatam, cum facultate etiam amovendi decem et octo aureos annulos q Reliquia Sancti Brachij, pro inaurandis januis, epistylis, et contrabasis ...* (C. FISKOVIĆ, *Opis trogirске katedrale iz XVIII stoljeća*, Split, 1940: 37.) Operarij katedrale izvukao je od tih 18 prstenova 488 lira i povrh toga još 176 — *ex perfecto sapphyro, in uno ex decem et octo annulis reperto, qui tam in hac civitate, quam Spalati q professoribus observatus, simplex pasta, et nullius valoris reputatus fuerat* — dakle iz jednog safira koji su lokalni znalci proglasili bezvrijednom plavom staklenom pastom.

Safir na prstenju i relikvijarima spominje se prilično često u inventarima naših crkvenih riznica i privatnih osoba tijekom čitava srednjeg i novog vijeka. Osim ljepote, pripisivana su mu i osobita svojstva za što vidi u vezi prstenjaka sa safirom koji je svojim nasljednicima ostavio pjesnik Petar Hektorović. (Vidi posljednju studiju u ovoj knjizi.)

barem uklone.³⁷ Samilost nekog sakristana spasila ih je i omogućila današnji zahvat potpune restauracije kojom se predviđa i povratak čestica svečevih moći u njih, čime će se obnoviti ne samo u dragocjenosti izvornog oblika nego i u prvotnoj funkciji.³⁸

Mnogo zavjetnog prstenja ostalo je i uz svečevu ruku koja je 17. V. 1756. svečano prenesena u novu rokokoko srebrnu teku izradenu u Veneciji. Manola opisuje: *Brachium Divi Joannis Protectoris in argentea theca inclusum, ab argenteo angelo portatum, multis aureis annulis, à fidelibus oblatis, cumulatam* (ibid, 14). Dvije svečeve ruke dobile su novu funkciju: u njih su umetnute moći njegove jabučice (*Nodulum ejusdem Divi Protectoris, in duabus argenteis manibus divisum*), makar je biskup Josip Caccia već zahtijevao da se izvuku iz upotrebe: "*Raccomandando al signor operario di ridurre col primo respiro a miglior figure le mostruose mani, che s'espungono con reliquia, restando per ora interdetta l'esposizione delle manaccie istesse*". (Ibid: 56)

Zanimljivo je da je osim tih ruku, trogirski riznica posjedovala i moćnik srebrne glave sv. Ivana. Može se pretpostaviti da je bila također kasnogotički rad kao i druga ruka, čime se zaokruživala tipična cjelina svečevih relikvijara kao i u ostalim dalmatinskim katedralama. P. ANDREIS (3: 271, 356) ih vidi u katedrali zajedno, okovane pozlaćenim srebrom, veleći da se "u vremenima najpotrebnijim ne samo grada, već čitave provincije običavaju u ophodu nositi po plokatama". Glave više nema, a valjda je bila u paru s rukom, ukrašena s filigranom i niellom. Novo srebrno poprsje dao je napraviti biskup Caccia (Farlati, IV, 444), franjevac opservant, koji je predavao filozofiju u Udinama, a nakon Trogira bio "*commissario di Terra Santa*", zatim biskup Cefalonie i Zante. (I. BABIĆ, "Giuseppe Torretti nella cattedrale di Traù", u: *Francesco Robba and the Venetian Sculpture of the Eighteen Century*. Papers from an Int. Symp., Ljubljana 2000: 217-223). U njegovoj vizitaciji stoji da je djelić zaštitnikove lubanje bio pohranjen u maloj srebrnoj glavi za koju također kategorički određuje: "*Resti interdetta la testa di argento, sopra la quale v'è il pezzetto di cranio di S. Giovanni, per esser d'un disegno indecente e d'una figura molto inpropria a rappresentare il santo prelato, ordinando si col presente decreto che immediatamente se ne procuri uno, che sia di piu bel lavoro e di piu cospicuo ornamento al sagro altare*" (Secunda visitatio episcopi Cacciae 1736. Arhiv trogirski biskupije.)

³⁸ U znatno proširenoj verziji ova će studija biti objavljena u zasebnoj publikaciji zajedno s cjelovitim restauratorskim dossierom za relikvijare ruku sv. Ivana Trogirskog i sv. Dujma, koji će napisati prof. C. Angermann, te H. Auinger, K. Herzele i R. Ulrike.

Prof. Emil Hilje mi je njemu svojstvenom susretljivošću dopustio da publiciram čitav svežanj neobjavljenih vijesti o Emeriku na koje je naišao u svojim dugogodišnjim pretraživanjima zadarskog arhiva:

1388. 4. IX. - U Zadru. Zlatar Emerik pok. Kremka uzima za zastupnika zlatara Pavla pok. Petra. Dokument sročeni pred kućom zlatara Stjepana.

... *iuxta stationem magistri Sephani aurificis ... Emericus aurifex quondam Cremchi ... constituit Paulum aurificem quodam Petri ... suum procuratorem ...* (PAZd, ZB, Raymundus de Modiis, B un. F 1, fol. 306')

1390. 26. I. - U Zadru. Zlatari Pripko pok. Šimuna i Emerik svjedoče.

... *presentibus Pribico aurifice quodam Simeonis de Jadra et Emerico aurifice habitatore Iadre testibus ...* (PAZd, ZB, Petrus de Serčana, B I, F 1/3, fol. 59')

1393. 1. II. - U Zadru. Na zahtjev zlatara Emerika poziva se na otkup jednog srebrnog pladnja.

(in margine:) *Hemerrici aurificis ... pro vna tacća argenti ...* (PAZd, Curia Maior Civilium Iadrensis, Kut. 1, F 3, fol. 44)

1393. 7. IX. - U Zadru. Zlatar Emrik pok. Heurenka (?) svjedoči.

... *presentibus ... et Emrico aurifice quondam Heurenchi ...* (PAZd, ZB, Articutius de Rivignano, B II, F VI, fol. 174')

1394. 18. X. - U Zadru. Zlatar Emrik pok. Krnjića prima na šestogodišnji nauk Kuzmu pok. Stjepana. Marangoni Juraj Petrov i Grgur pok. Dišmana svjedoče. Spominje se i marangon Juraj pok. Radoslava.

... *presentibus Georgio marangono filio Petri et Gregorio marangono quondam Dissimani de Sibenico habitatoribus Iadre ... Gluba uxor Marci Bogdanich de Bocagnać cum uoluntate dicti uiri sui dedit et concessit et locauit Cosmam filium ipsius Glube et quondam Stefani presentem, uolentem et sponte consentientem ad standum cum Emrico aurifice quondam Chagnicho habitatori Iadre hinc ad sex annos proxime futuros in arte aurificum ... et Georgius marangonus quondam Radoslavi ...* (PAZd, ZB, Petrus de Serčana, B II, F VI, fol. 225')

1393. 13. XII. - U Zadru. Zlatar Emerik pok. Krnka svjedoči.

... *presentibus ... et Emerico aurifice quondam Cranchi ...* (PAZd, ZB, Articutius de Rivignano, B II, F VI, fol. 225')

1395. 12. III. - U Zadru. Zlatar Emrik pok. Crnje posuđuje zlataru Prodlu pok. Andrije 50 libara. *Prodolus aurifex quondam Andrec ... recepisse mutuo gratis et amore a Emrico aurifice quondam Chergchi ... libras quinquaginta* (PAZd, ZB, Petrus de Serčana, B III, F 53, fol. 16')

1395. 13. VII. - U Zadru. Zlatari Pavao pok. Petra, Emrik i Pavao Lanza svjedoče.

... *presentibus Paulo aurifice quondam Petri et Emrico aurifice ac Paulo Lasagna aurifice testibus ...* (PAZd, ZB, Petrus de Serčana, B III, F 55, fol. 3')

1395. 30. VIII. - U Zadru. Kamenar Martin prima dio isplate za rad na cisterni trgovca suknom Šimuna pok. Magiola. Zlatar Emerik svjedoči.

... *presentibus Emerico aurifice ...* (PAZd, ZB, Vannes Bernardi de Firmo, B I, F I/11, fol. 168'-169)

1395. 28. XI. - U Zadru. Zlatar Emrik pok. Ranjeka (?) svjedoči.

... *presentibus Emrico aurifice quondam Ragnechi ...* (PAZd, ZB, Petrus de Serčana, B III, F 57, fol. 20')

1395. 29. XII. - U Zadru. Spominju se marangon Vučina pok. Budislava i Filipa, udovica marangona Ivana pok. Budislava, kao izvršitelji oporuke rečenog Ivana. Zlatari Pripko pok. Šimuna i Emrik pok. Krnjka (?) svjedoče.

Vulcina marangonus quondam Budislaui et Filippa uxor quondam Johannis marangonis quondam Budislau de Iadra ut commissarii ... dicti quondam Johannis ... presentibus Pripco aurifice quondam Simeonis et Emrico aurifice quondam Chergnei habitatoribus Iadre ... (PAZd, ZB, Petrus de Serćana, B I, F I/10a, fol. 321)

1396. 17. XI. - U Zadru. Zlatar Emerik Crnjkov (?) javlja se kao izvršitelj oporuke.

... fideicommissarios ... Emerici aurifici quondam Chergnchi (PAZd, ZB, Petrus de Serćana, B I, F I/10a, fol. 332)

1397. 27. IX. - U Zadru. Potvrda o doti Margarite, kćeri Kreše Longa, žene zlatara Emerika pok. Krnjića.

Instromento dotis Margarite filie Cressioli Longioli et uxoris Emerici (quondam Crengnichi - op.) aurificis. (PAZd, ZB, Vannes Bernardi de Firmo, B I, F I/14, fol. 206')

1397. 27. IX. - U Zadru. Zlatar Emerik pok. Krnjića prodaje mornaru Kreši Longu deset maraka srebra.

... Emericus aurifex quondam Crengnichi habitator Iadre vendidit et tradidit Cressiolo Longich marinario de Iadra ... decem marcas argenti. (PAZd, ZB, Vannes Bernardi de Firmo, B I, F I/14, fol. 207)

1398. 17. V. - U Zadru. Spominje se zlatar Emrik

... Emrico aurifice quondam Crgnchi... (PAZd, ZB, Petrus de Serćana, B IV, F 74, fol. 10')

1398. 28. VI. - U Zadru. Spominje se zlatar Emrik pok. Krnjika.

... Emrico aurifice quondam Crgnchi ... (PAZd, ZB, Petrus de Serćana, B IV, V 74, fol. 10')

1398. 13. IX. - U Zadru. Na zahtjev zlatara Emrika poziva se na otkup iz zaloga nekih predmeta.

(in margine:) *Emerici aurificis. ... ad petitionem dicti Emerici ... pro vna corraćina et vna barbuto ...* (PAZd, Curia Maior Civilium Iadrensis, Kut. 1, Sv. II, F3, fol. 17)

1399. 23. I. - U Zadru. Spominje se zlatar Emerik, stanovnik Zadra.

... in Emericum aurificem habitatoris Iadre... (PAZd, ZB, Vannes Bernardi de Firmo, B I, F I, fol. 76)

1399. 21. II. - U Zadru. Zlatar Emerik pok. Krnjka se spori oko neke srebrnine.

Ad petitionem et instantiam magistri Emerici aurifabri et filii quondam Crengnichi habitatoris Iadre... ... primo vntias argenti non laborati duodecim. Item duos anulos auri item quatuor paria cercellorum de argento. Item vnam cuppam fractam de argento vntiarum quatuor. Item mediam vntiam de auro macerato cum argento viuo ... (PAZd, Curia Maior Civilium Iadrensis, Kut. 3, F 2, fol. 20)

1399. 5. III. - U Zadru. Oporuka Katarine, udovice zlatara Pripka. Za izvršitelja izabire zlatara Emerika pok. Krnjka. Marangon Luka pok. Stanoja svjedoči.

... Idcirco Catarina uxor quondam Pripci aurificis de Iadra sana fideicommissarios ... et Emericum aurificem quondam Chergnchi presentibus Luca marangono quondam Stanooi de Iadra ... (PAZd, ZB, Petrus de Serćana, B I, F II/1, fol. 421') (G. Ferrante, Regesti...)

1399. 22. IV. - U Zadru, Zlatar Emrik svjedoči.
... *presentibus ... et Emrico aurifice ...* (PAZd, ZB, Articutus de Rivignano, B II, F VII, fol. 97')

1399. 12. VIII. - U Zadru. Zlatar Emrik pok. Krnjka prima pedeset dukata za rad na nekom relikvijaru.

(PAZd, ZB, Petrus de Serčana, B IV, F 80, fol. 26'-27')

1400. 17. VI. - U Zadru. Oporuka Margarite, žene zlatara Emrika pok. Krnjka. Zlatari Stjepan Francoj pok. Crnote i Vlatko pok. Radacija iz Dubrovnika, zadarski građani, svjedoče.

Testamentum Margarite ... uxoris Emrici aurificis quondam Crenchi ... presentibus Stefano aurifice uocato Francoj quondam Cernoti et Vlatco aurifice quondam Radacii de Ragusio ciuibus Iadre ... (PAZd, ZB, Articutus de Rivignano, B V, P III, fol. 120')

1400. 12. VII. - U Zadru, Spominje se pok. Margarita, žena pokojnog zlatara Emrika.

... *commisario nomine Margarite filie sue et uxoris quondam Emrici aurificis ...* (PAZd, ZB, Petrus de Serčana, B IV, F 85, fol. 15')

1400. 28. VII. - U Zadru, Spominje se Margarita, žena zlatara Emrika.

... *Margarite ... uxoris Emrici aurificis ...* (PAZd, ZB, Articutus de Rivignano, 8 II, F VII, fol. 171')

1401. 3. II. - U Zadru. Pozivaju se čuvari dobara pokojnog zlatara Emerika da otkupe iz zaloga neku srebrninu.

... *denarium ser Andree de Cesanis et Phylippo Bistocto defensoribus bonoribus quondam magistri Emerici aurificis pro vno filo perlarum et vna centurecta de argento a mulieres pro XVII vntiis argenti fini ei vno quarto alterius vntie...* (PAZd, Curia Maior Civilium Jadrensis, Kut. 1, F 3, fol. 08')

THE RELICS OF ST JOHN - A TROGIR PALLADIUM DISPLAYED IN ZADAR
Filigree in the Treasuries of the Cathedrals of Dalmatia

Joško Belamarić

The two gilded arms of St John of Trogir have been widely believed to have been gifts from Queen Elizabeth Kotromanić, wife of King Louis Angevin the Great to St Lawrence's Cathedral in Trogir, i.e., from the 1470s. However, before restoration work even now being completed in Vienna, as part of the great "Trogir: 1200 - 1600" exhibition to be mounted in Venice and subsequently in Zagreb, I was able to observe certain differences in the design and shaping of the filigree work, the niello and the fixing of the gemstones with which the relics were studied, in other words that the relationship of left to right arm was that of copy and original. More detailed workshop analysis of their form (under the auspices of Professor Christa Angermann at the Universität für Angewandte Kunst, Wien) and a sequence of events that can be followed almost day by day from known and as yet unpublished archive material provide a highly suggestive answer.

In the turbulent events of the last decade of the 14th century, the people of Trogir were forced to pawn the relic of the arm of their patron saint to Zadar, just as in 1391 the men of Split had to pawn several of their reliquaries in Dubrovnik for the sum of three thousand ducats; their presence in the treasury of Dubrovnik Cathedral can be traced all the way up to the great earthquake of 1666. In 1398, King Sigismund, chronically in want of funds for his wars, especially after the Nikopolis disaster, demanded that Trogir pay him the sum of 3,500 ducats on the feast of St Luke. But there was yet another debt that pressed hard upon the municipal budget. Since 1393 the city had dragged out the payment of damages of as many as 1,100 ducats for certain cloth that the man of Split Ser Dujam Teodozijev had been holding in the house of the late Nikola Jakovljević Vitturi of Trogir, which had been taken from him by certain people and serfs who had earlier fled the city but now returned with the gentry "who were now ruling the city". As earlier as 1399, the Trogirans resolved not only to redeem their relic, but also, it is quite clear, to make a new arm on the model of the original. After all, Split, and Dubrovnik, and Zadar, had both the arms of their patron saints. In 1399, then, the Zadar goldsmith Emericus promised Luka Vitturi, representative of the cathedral in Trogir, to make a new right arm for the blessed John of Trogir, and from his own gold and silver to boot: "facere unum brachium dextrum beati Johannis confessoris de Tragurio de bono et fino argento deaurato, de argento et ipsis Emericis". From the mention of the relics in the plural - *pro certis relliquariis per ipsum Emericus fabricandis* - it can most likely safely be assumed that the contract also covered the restoration of the primary reliquary, as well as the fabrication of a new one, according to the original, and probably with the making of a new base. This, however, Emerik did not manage to do, because at the beginning of June 1400 he died, together with his wife (the daughter of the sailor of Zadar, Kresulo Longo), most likely of the plague that was then ravaging the city. On 20 April 1401, the council of Trogir voted to take a loan of 200 ducats, at 10%, the amount that was missing to pay the damage to the heirs of Theodosius, and for one procurator to "explore all the ways and manners to regain the arm of St John, which now lies in Zadar".

Emericus the Goldsmith can be seen in Zadar documents of 1392. In 1399 he sold a certain Stanka Dujmova from Obrovac silver buttons, rings, earrings and certain silver bowls, which he probably wrought himself. Completely at home in the cosmopolitan surrounds of the Zadar of that time, in which kings and imperial pretenders and their retinues either lived or passed through year after year, and with so much work on the go, Emericus took a certain Cvitko Juraj Radoslavov of Zemunik as a new apprentice. In the same year that he took on the making of the arm of St John of Trogir, he also negotiated with representatives of the Zadar commune the making of the reliquaries of the heads of St Leonard and St Cosma for the cathedral there "that shall be so nicely wrought that every good craftsman would be proud of them". These relics too remained uncompleted, and the first was taken on by Krševan Krišava in 1440. It is hard to say which of the many well-known Zadar goldsmiths might have taken on the job of finishing Emerik's work. Some of them - Magister Petrus Aurifex de Udine and Magister Doimus Aurifex Matafariss - were in precisely that year into alchemy.

Whence Emerik came to Zadar has not to date been able to be established. The Zadar archivist Praga wrote in the margin of one document: Theutonicus, but with a question mark, which will have to remain. The documents give him various names: Emericus, Emricus, Emerrico - Aurifex quondam Cregnighi, Cregnichī, Chergnichī, Chergnuchi, Cregnichī, Chergnchi (Cherguthi?); and Croatian writers refer to him as Emerik, Henrik, Enrik, Mirko - Krnjić, Kernić, Kernić.

With these two works that, dying of the plague he left unfinished, we can find him, like very few of the old goldsmiths in the country, possessed of a full range of the techniques of his metier - from hammering out the silver to the making of filigree and niello. The original arm of St John of Trogir that was to be copied - which forced him to have a go at a technique that was not typical of Zadar goldsmith work - was itself, in my view, a masterpiece of Venetian goldsmith work of the 1270s or about 1280, the most similar thing to which is the Amphora of the treasury of St Mark's in Venice (Cat. no. 144) - of glass framed with silver gilt, covered with filigree arabesques and - to some extent - the pendant of it, an amphora of mountain crystal (Cat. no. 123), the most refined example of "opus Venetum ad filum", a little after the mid-13th century. The amphora (Cat. no. 144) is actually the simplest example within this group, but it should be said that has been radically restored (with glass instead of the original mountain crystal), with a number of missing parts or some badly put back. Originally it was shaped with a subtle play of swirling tendrils with gold beads that give a sculptural animation to the whole of the arabesque, which with a less skilled goldsmith could deteriorate into mere wearisome geometry. The fundamental feature of the Venetian and Trogirian works is a vibrant and miraculously airy lacework of swirling golden tendrils that glitter with countless beads, raised above the base of dark seared gold. The Trogirian filigree is among the first of several of the Hahnloser degrees of Venetian filigree - a simple filigree "a palline", characterized by spirals in the center of which are simple silver gilt beads; but it is among a mere score of specimens to have been preserved at all.

Judging from the inventories, it would seem that there were many more liturgical items, especially reliquaries, than have actually been preserved. The relics of the arms and head of St Blaise (remodeled in the Baroque period) - judging from the striking similarity of their enamel and filigree work to that of the famed cross

collection of Cosenza in Calabria - were made most likely in the last decade of the 12th century in some cosmopolitan palatine workshop in Palermo during the reign of William II, when for a short time Dubrovnik was (in 1185-1192) under the wing of the Norman southern Italian kingdom.

One of the two arms of St Dujam, which in current literature is held to be a work of the 14th or 15th century, is without any doubt the work of a Zadar goldsmith who made in filigree and set with precious stones a lovely arm of St Isidore, the inscription of which contains *Chiacia uxor Dimitrii*, probably the wife of the Zadar prior, or Consul Dimitri, who is mentioned in 1162 and 1174. This attribution helps to confirm the certainty with which, with all caution, it has so far been affirmed that the reliquary of St Isidore was created in a domestic setting in the last third of the 12th century.

There is also argument for the domestic origin of the Zadar and Split arms in the historical conditions of the 1170s in Dalmatia. The Split arms were in all likelihood created at the time of Bishop Arnir (stoned in 1180), a little earlier than the arms of St Blaise in Dubrovnik - perhaps even by way of direct reflection of the theft of the arm of St John of Trogir. That is, in 1171, when the Venetian fleet turned against Emanuel Comnenus, Trogir and Dubrovnik were sacked on the way. The Venetian sailors on this occasion, for the sake of the Bishop's ring, stole the saint's arm and afterwards exhibited it in the Church of St John on the Rialto. Legends tell that because of this only six out of thirty galleys returned from the expedition to Venice or, according to the investigations of Ivan Lučić in the Venetian chroniclers - only 17 out of one hundred triremes, and that after the return of the fleet, the city was ravaged by the plague. However it was, some little time later, the arm, which the Venetians had not wished to return via the fruitless missions from Trogir - borne by angels, miraculously flew over the Adriatic to Trogir Cathedral, on 14 November some year later, and since then a star marking the event has been present in the coat of arms and seal of Trogir.

Particular attention is attracted by the fact that the Trogirans decided to pawn their most precious reliquary, the real palladium of the city. But even a casual glance at the time in which all this happened, not just mention of the contemporary cases of Split and Kotor, will tell us this was quite an ordinary affair. We might mention only the most picturesque example, because it talks quite directly of the causes and events of historical reality - the disgraceful sale of Dalmatia in 1409, the causes of which, it would seem, Croatian historiography has looked upon with an inadequately wide vision. When Gregory XII - eighty year old Angelo Correr, Cardinale di San Marco, ascended to the Papal throne on 6 December 1406, with the other cardinals hoping that he was not far from the grave, he decided with unquenchable senile egotism to make use of every moment of his rule, also satisfying the circle of his insatiable nephews, and was soon forced, to get 12,000 florins with the Florentine bankers (actually, the grand grandfather of Lorenzo the Magnificent), to pledge the papal crown. At the same time, taking refuge in Viterbo and leaving Rome to the mercy of Ladislav of Naples, he hit the city's clergy with an enormous tax, ordering that many reliquaries and liturgical items of solid gold and silver be melted down. Ladislav arrived in the Capitol in summer 1408. Provinces of the clerical state were incorporated into the kingdom of Naples, and the king planned to occupy the whole of central Italy. Gregory, without a penny to his name, in exile, was forced to meet the antipope (neither of

them wished for reconciliation), and completely desperate, carried out an almost inconceivable action (even for the annals of the papacy): in early spring 1409 he signed over Rome and the whole of the ecclesiastical state to Ladislav for 25,000 florins. This transaction of Ladislav's with Pope Correr was prepared in parallel with the several months long negotiations that he had with the Venetians about the sale of Dalmatia, finished in July 1409, in which the king of Naples knocked his starting price of 300,000 ducats down to 100,000, in the end pocketing only 40,000.

The two arms of St John of Trogir, both in a ruined state, and Emerik's then still probably unfinished, later on were displeasing to the Bishops of Trogir. Until then they had been put to their original use. Paolo Andreis, 17th century Trogir historian, saw the saint's skull in the cathedral (it no longer exists, but it was probably formed at the same time as the arm, i.e., with filigree and niello) and the arm - kept in silver gilt. The ring and jewels on the arms were used for the new orders. Bishop Giuseppe Caccia in 1736 categorically asked that both these "mostruosi mani" be melted down, or that the saints "manaccie" - great paws - be at least removed. Many votive rings remained along with the saint's arm that on 17 May 1756 was solemnly moved to a new Rococo silver theca made in Venice. The two arms obtained a new function: the relic of his nodulus was placed in them, although Bishop Caccia had already asked to have them withdrawn from use. The compunction of some sacristan had saved them and made possible today's total restoration operations, which also foresee the restoration of parts of the saint's relics to them, which will restore them not only to their original form, but also their primary function.